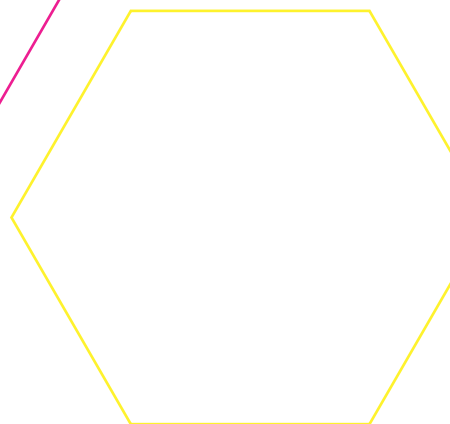
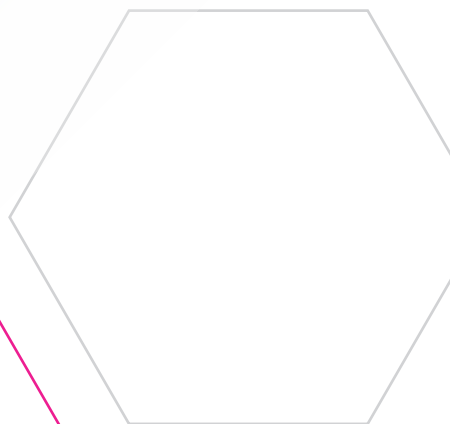

MEEDIA ja MÕJUTAMINE

Lauri Tankler, Eve Tisler

SISUKORD

1. Mis on meedia mõju?	8
Kes vastutab, kui inimesed saavad surma?	9
Meedia ja mõju	11
2. Meedia mõju sinu ajule ja kehale	15
Maailma suurim meediaplattform seisab tagajärgedega silmitsi	15
Meedia eesmärk on see, et teda tarbitaks	18
3. Kellel on võim meedia üle?	21
Õilsa eesmärgi nimel ju võib... vist	21
Tsensuur ja meediavabadus	24
Tsensuur ja propaganda kui ühe mündi kaks külge	26
4. Kes tohib mõjutada?	28
Propaganda sakslaste, venelaste ja hiinlaste moodi	29
Propaganda Suurbritannia moodi	31
Kui kaugelt tohib maailma muuta?	34
Kes tahab mõjutada ameeriklasi?	36
5. Ajakirjandus, sõnavabadus ja kelle jutt jääb kõlama	38
Kaks presidenti, kaks kõnet, üks ja seesama sõda	39
Ajakirjandus kui vaba ühiskonna alustala	41
Mehhiko kõrilõikajad	44
Sri Lanka kodusõja küüsis	44
6. Terrorism ohustab vaba ajakirjandust	47
Viha ja kurjus piltide pärast	47
Mida terroristid tahavad?	50
Kuidas mõjutab meedia võimalikke terroriste?	53
7. Ajakirjanduse usaldusväärsus ja enesetsensuur	55
Ajakirjanike mure kliimamuutuste (ja enda) pärast	56
Pressivabadus, usaldusväärsus ja hea ajakirjandus	58
Tõejärgne ühiskond? Seda oleme varemgi näinud	59
Üks mees, kolm vaktsiini ja sajad haiged lapsed	61
Teadusajakirjade roll ja vastutus	63

8. Igaüks mõjutab ja igaüht mõjutatakse	65
Kuidas üks rumal säuts elu ära rikub?	66
Igaüks meist on väike meediatootja	70
9. Viha meedias ja sotsiaalmeedias	74
Väljamõeldud laste päästmine pitsabaarist	75
Gamergate ehk Esimene ülemaailmne veebiahistamine	77
10. Meedia ja reklaam	82
Pettusega raha juurde	83
Suits, alkohol ja sõda lääne filmides	87
Kes maksab sotsiaalmeediapostituste eest?	89
11. Sotsiaalmeedia, kus igaüks on meediamaja	91
Minister tõstab teadlikkust suunamudijate abil	92
Pärdik näeb, pärdik teeb! ehk Ahvimine päriselus	94
12. Esindatus loeb	97
Kogemata eeskuju	97
Stereotüübid ja nahavärv	100
Meedia usaldusväarsus sõltub ka esindatusest	102
13. Tehisintellekt meie elus ehk Meedia tootmine läheb järjest odavamaks ja lihtsamaks	104
Hollywoodi streigid: kirjanikud ja näitlejad võitlevad oma õiguste eest	105
Kuidas AI nii palju oskab?	108
Üldised probleemid generatiivse Alga	110

Hea õpilane!

Oma paljude kooliaastate jooksul oled ehk taibanud, et keegi kuskil on otsustanud, mis teadmisi ja oskusi peaksid sa üldhariduskoolis omandama. Praegustel täiskasvanutel – lapsevanematel, õpetajatel, ettevõtjatel, poliitikutel, õpikute autoritel – on aegade jooksul kujunenud mingisugune arusaam sellest, mida üks haritud täiskasvanu peaks elus hakkama saamiseks teadma ja oskama. Meie, autorite soov on, et üks teadmisi, mida siit saad, on meedia mõju ja mõjutamise viiside mõistmine.

Me ei tea, kuidas sa suhtud meediasse enne selle õpiku läbilugemist. Sa võid uskuda, et meedia sind ei mõjuta ja sinul ei ole meediale mõju. Sa võid arvata, et meediat annab lihtsasti manipuleerida. Meie eesmärk on, et sa mõistaksid, mis on olnud ühe või teise sisulooja kavatsus ja kuidas need kavatsused võivad hakata untsu minema.

Käesolev õpik õpetab sind

- tundma meie meediastunud maailma ja protsesse, mis sellise maailma kujundasid;
- mõistma, mida keegi öelda tahab; kuidas ta tahab seda öelda ja mismoodi inimesed võiksid sellest aru saada;
- eristama fakti arvamusest, sealhulgas oma arvamust;
- kriitiliselt analüüsima meediat, reklaami, arvamusi ja üldist meediakeskkonda;
- tundma ära sõnumite edastamise ja sõnumitest arusaamise motive;
- väljendama oma arvamust, argumente, mõtteid;
- analüüsima enda meediakäitumist.

Käesolev õpik ei anna sulle näpunäiteid, kuidas meediasisu luua: siin ei ole valemit, kuidas teha ideaalset videot, mismoodi kirjutada teksti, kuidas vältida teksti koostamisel vigu. Kõigeks selleks leiad harjutuskohti praktilise eesti keele kursusel või kooli meedia-ringis. Tegelikult: ega meediasisu loomise õpetused pruugigi kõige paremini töötada, sisuloomise oskus tuleb kogemusega. Mida rohkem harjutad, seda paremini oskad.

Aga siit õpikust leiad sa mõtteid. Me teame, et sul on endal meedia kohta hulk mõtteid. See õpik annab sulle struktureeritud viisi jagada oma mõtteid kaaslastega, muuta seisukohti, õppida teistelt.

Kõikide tekstide juurest leiad harjutused, mis aitavad sul teksti paremini jälgida, seda analüüsida ja oma mõtteid korrastada. Õpiku lõpuks võid niimoodi harjutada ennast lugema kõiki tekste, mis sinu kätte satuvad, ja need ei pea olema kirjalikud tekstid. Kui sa harjutad lugemist, siis samamoodi on sul võimalik õppida paremini aru saama räägitud või pildilisest tekstist. See oleks selle kursuse ja õpiku kõige suurepärasem tulemus: oled õppinud paremini lugema tekste, pilte, saateid, videoid ning mõistma neis edastatud sõnumeid.

Hea õpetaja!

Meediaõpetajatega kokku puutudes ja ise koolides meediakursusi andes nägime pidevalt, kuidas koolis räägitakse meediast õpetaja vaatenurgast. Vaatenurgast, kuidas õpetajad ise on harjunud meediat tarbima – ajal, kui noored korraga nii toodavad kui ka tarbivad meediat.

Paratamatult on meediakursuste õppematerjal tihti moraalselt vananenud, sest meedia valdkond muutub kiiremini, kui jõutakse uusi õpimaterjale toota. Kes teab, mis seisus on sotsiaalmeediaplatvormid või millist infot tarbivad noored näiteks viie aasta pärast? Seetõttu peame oluliseks, et meediaõpetuse kontekstis tuleb meedia mõju käsitleda eeskätt lugemis- ja analüüsioskuste vaatenurgast. Samamoodi ei ole üski inimene võimeline ainuisikuliselt hindama info usaldusväärsust, seetõttu on tähtis, et meediamaaailmas suudaks igaüks end ja infot analüüsida lähtuvalt sellest vaatenurgast, mida see tähendab talle ja temale olulistele kaaslastele. Miks on feministlik sisu minu kaaslastele tähtis, aga minule mitte? Või miks ma tahan sõnavabadust sotsiaalteemadel, ent tahaksin piirata seda julgeolekuteemadel?

Käesolev õpik käsitleb gümnaasiumi eesti keele kursuse „Meedia ja mõjutamine“ sisu. Selleks et meedia ja mõjutamine ei jääks ainuüksi teoreetiliseks kontseptsiooniks, läheneme õpikus praktiliselt ja keskendume elulistele juhtumitele. Igas peatükis kirjeldame eri sündmusi kõikjal maailmas, näiteks Ameerika Ühendriikides, Indias, Mehhikos, Prantsusmaal ja muidugi Eestis.

Elkõige aitab õpik arendada igasuguse (meedia)teksti analüüsimise alusoskust ehk funktsionaalse lugemise oskust.

Benjamin Bloomi loodud õpieesmärkide taksonoomia kuuest tasandist käsitleb käesolev meediaõpik põhiliselt nelja.

- Mõistmine (kuidas õpilane loetud materjali tõlgendab ja sellest aru saab).
- Rakendamine (kuidas õpilane suudab näiteid oma igapäevaeluga kokku viia).
- Analüüs (kuidas õpilane loetud informatsiooni tükkideks jagab ja uuesti kokku paneb).
- Hindamine (kuidas õpilane hindab (üंबर) olukorda informatsiooni põhjal).

Õpik ei pööra väga palju tähelepanu faktiteadmistele (Bloomi järgi teadmiste tasand) ega peaaegu üldse meediasisu loomisele (sünteesi tasand). Uudiste kirjutamist käsitleb muu õppematerjal, meedia tootmist võiksid noored õppida näiteks mõnel kooli meediakursusel.

Me tahame rõhutada õpiku funktsionaalse lugemisoskuse arendamise tagamõtet. Igas peatükis on vähemalt kaks lugu ja ülesanded, mis jagunevad järgmiselt:

- häälestusülesanded, mida teha enne peatüki põhiteksti lugemist;
- ülesanded, mida teha teksti lugemise ajal;
- ülesanded, mida teha pärast teksti lugemist.

Õpilane kasutab eri meetodeid, et leida igast tekstist vajalikku infot, analüüsida ja võrrelda seda oma igapäevaeluga. Seetõttu moodustab iga peatükk koos lugemisülesannetega terviku, mida soovitame järgida kuni koosviibitud ja juhitud õppimise aja lõpu ehk refleksiooniülesanneteni.

Meil on olnud suur au olla osa kogukonnast, kes on saanud ajakirjandust Eestis praktiseerida ja õpetajaametis noorte meediaharidust juhtida. Isegi kogenud ajakirjanikele ei olnud see kiiresti muutuv meediamailmas lihtne ülesanne. Seepärast soovitame suhtuda sellesse kursusesse ja õpikusse kui võimalusse suunata noori paremini lugema ja olukordi mõtestama. Seda oskust läheb neil vaja edaspidigi, kui meediamaaistik on võrreldes praegusega taas muutunud.

1.

MIS ON MEEDIA MÕJU?

1.1. Mõtle läbi ja aruta kaaslasega, kas nõustud nende väidetega.

- a) Meedia mõjutab ainult neid, kes lasevad end mõjutada.
- b) Kui inimene ei oska lugeda või ei jälgi meediat, ei saa meedia teda ka mõjutada.
- c) Kui keegi valetab avalikult (näiteks meedia vahendusel), siis tuleb see alati välja.

1.2. Loe teksti „Kes vastutab, kui inimesed saavad surma?“ (lk 9–10). Vaata kõigepealt läbi alljärgnevad küsimused ja seejärel leia tekstist õiged vastused.

1) Miks tarvitasid kohalikud elanikud võõraste kallal vägivalda?

- a) Võõrad röövivad kohalikest küladest lapsi.
- b) Võõrad lõhkuvad kohalikes külates maju ja tapsid lehmi.
- c) Võõraid näidati sotsiaalmeedias kurjategijatena.

2) Millest oli video, mis ajendas kohalikke elanikke võõrastele kallale tungima?

- a) Video näitas, kuidas tundmatud isikud röövivad kohalikest küladest lapsi.
- b) Videos räägiti, et ei tasu uskuda kõike, mis on sotsiaalmeedias.
- c) Video näitas, kuidas India külates tungiti võõrastele inimestele kallale.

3) Video, mida levitati sotsiaalmeedias, oli algselt:

- a) video sellest, et sotsiaalmeedias levivaid kuulujutte ei tohiks uskuda;
- b) Pakistanis valvekaameratele saadud video, kus näidati päris lapseröövi;
- c) Pakistanis sotsiaalkampaania korras tehtud video, kus näidati lavastatud lapseröövi ja lapse tagastamist vanematele.

4) Mida tegid sotsiaalmeediaplattformid pärast video levikut?

- a) Sulgesid kõik kontod, mis selliseid videoid jagasid.
- b) On seisukohal, et nemad ei vastuta kasutajate jagatud sisu eest.
- c) Vaatasid läbi kõik postitused, kontrollimaks, ega neis ole valeinfot.

5) Miks ei saanud Whatsapp piirata platvormil jagatavat videot?

- a) Whatsapp on nii hästi krüpteeritud, et isegi platvormi omanikud ei näe, mida gruppides räägitakse.
- b) Whatsapi omanikfirma ei soovinudki video levikut piirata.
- c) Pakistani sotsiaalkampaania ei lubanud videot maha võtta.

KES VASTUTAB, KUI INIMESED SAAVAD SURMA?

2017. ja 2018. aastal sooritati India eri paikades hulk kohutavaid mõrvu, mida võiks nimetada lintšimiseks ehk omakohtuks. Kohalikud mõrvasid selle aja jooksul vähemalt 15 mööda Indiat rännanud ning väikelinnades ja külades peatunud inimest. Nimelt levis külaelanike seas Whatsapi gruppides kuulujutt koos videoga sellest, et kurjategijad sõidavad ringi ja röövivad kohalikke lapsi.

Whatsapp on sõnumite saatmise rakendus, mida 2018. aastal kasutas umbes 200 miljonit indialast. Whatsappi kasutatakse samasugustel eesmärkidel kui sotsiaalmeediat: seal saab öelda sõbrale tere hommikust, jaguneda gruppidesse ja vahendada jutte, mis huvitavad eri piirkondade kohalikke inimesi. Keegi ei jälgi, kas gruppides leviv info vastab tõele, samal ajal levivad gruppide vahel kuulujutud kiiresti.

Omapead jäetud laste röövimine on Indias üsna suur probleem: kuritegelikud rühmitused röövivad tihti lapsi, et müüa neid rikastele indialastele teenijateks, kasutada lapsprostituutidena või panna kerjama turistirohketesse paikadesse. Kuna pimedad või haiged kerjuslapsed teenivad rohkem, kardetakse, et röövitud lapsi sandistatakse meelega.

Pärast iga vägivallajuhtumit tuvastasid korrakaitsjad, et sõltumata ohvrite arvust olid ründajad enne Whatsapis näinud sama lapseröövivideot. Video, mida kohalikud olid näinud, oli ühe kampaaniavideo muudetud variant. Algne video kujutas justkui turvakaamera lindistust külatänavast, kus oli näha mängivaid väikeseid lapsi. Korraga sõitis lastest mööda mootorratas kahe mehega, kellest tagumine haaras ühest mängivast poisist kinni ja kihutas koos temaga minema. Video lõppes sellega, et mehed mootorrattal naasid laste juurde, röövitud poiss pääses tervelt ja üks mootorratturitest tõstis kaamera poole suure sildi hoiatava kampaaniasõnumiga. Tegemist oligi mitu aastat vana Pakistani videoga, milles mängisid näitlejad. Video tegijate eesmärk oli teavitada kohalikke lapseröövide suhtes ja suurendada valvsust.

India külaelanike Whatsapi gruppides levis aga video muudetud versioon, millest oli õnnelik lõpp välja lõigatud. Selle asemele oli lisatud hoiatus, et samasugused inimröövid nagu videos toimuvad praegu lähikonnas.

Whatsapi omanikettevõte Facebook (hilisem Meta) ütles toona, et nemad eravestlusi ei näe ega saa seetõttu grupisest suhtlust kuidagi mõjutada. Pärast India lintšimisjuhtumeid muutis Whatsapp seadeid nii palju, et edaspidi sai sõnumeid edastada vaid 20 inimesele korraga. Varem sai neid saata kuni 256 inimesele.

Sotsiaalvõrgustikud, nagu Facebook (kellele kuuluvad nii Instagram kui ka Whatsapp), X (varasem Twitter), Hiinas populaarne Weibo ja Wechat on olnud kaua seisukohal, et nemad kasutajate vestlusi ega infot ei näe ega saa seda kontrollida.

Pärast seda kui neis keskkondades ringlevad kuulujutud on põhjustanud ohtu inimelule, on platvormid siiski üht-teist ette võtnud. Enamasti on nad püüdnud kasutajaid

eelkõige harida, näiteks õpetanud, kuidas ära tunda valeinfot ja märkida kuulujutte levitavaid postitusi nii, et neid saaks eemaldada. Uuringud on aga näidanud, et vale levib sotsiaalmeedias kaugemale (ehk seda jagatakse rohkem) kui tõde.

Nii mõnigi India kooliõpetaja on mõistnud, et sotsiaalmeediaplattformid ise ei suuda kasutajaid kaitsta, ning on hakanud koolis õpetama, kuidas kuulujutte ära tunda ja neid ise mitte levitada. Samal ajal muudab asja keerukaks see, et kuulujutud levivad väga väikestes gruppides, mille liikmed tunnevad üksteist hästi. Näiteks imestas üks lapsevanematest, kes rääkis ajakirjanikuga oma Whatsapi vestlusest: „Kuidas on võimalik, et minu lähedased nii rängalt eksivad?“

Ruutkood avab uudistekanalil BBC uudise nende mõrvade kohta, kus on näha ka videot, mille lühendatud variant võis viia paljude tapmisteni. Vaata seda ja arutle kaaslasega, mis sotsiaalmeedia kõrval võis veel aidata kaasa omakohtujuhtumitele.

Kuvatõmmis Indias sotsiaalmeedia kaudu levinud videost, kus kujutati lapse röövlit. Samasuguseid mootorrattureid pidasid videot vaadanud inimesed hiljem tihti röövliteks.

1.3. Eelmises tekstis „Kes vastutab, kui inimesed saavad surma?“ oli toodud hulk fakte ja tegevusi läbisegi. Pane need sündmused õigesse järjekorda (kas kirjalikult vihikusse või suuliselt), esimene ja viimane on sinu eest ära tehtud. Üks sündmustest on üleliigne, sellest tekstis juttu ei olnud. Selle ette märgi X.

1) Kurjategijad röövivad Pakistanis lapsi ja see olukord on läinud nii hulluks, et valitsus otsustab kuidagi sekkuda.

___ Küladesse jõuavad võõrad isikud, kelle puhul pole teada nende kavatsused.

___ Whatsapis hakkab levima lõigatud video.

___ Pakistanis hakatakse laialdaselt kasutama Facebooki.

___ Pakistanis pannakse kokku video, mis näitab lapseröövi, kuid lõpeb hoiatusega: „Olge valvsad!“

___ Küladesse jõudnud võõrad isikud tapetakse nende poolt, kes on videot näinud Whatsapis.

___ Keegi lõikab video lõpu ära.

7) Whatsapi platvorm muudab seadeid, et ühes grupis oleks vähem inimesi.